

J. Thomas Lindblad

Zuidoost-Azië: Van groeispurt naar crisis en terug

Zuidoost-Azië heeft sinds de Tweede Wereldoorlog een tumultueuze economische ontwikkeling doorgemaakt met een scherpe afwisseling tussen opzienbarend snelle groei en ernstige crisis. Dit artikel belicht enige kenmerken van deze ontwikkeling in vijf toonaangevende landen van de regio: Indonesië, Maleisië, Thailand, Singapore en de Filippijnen. Eerst wordt de snelle economische groei in de regio bekeken vanuit historisch perspectief. Vervolgens komt de crisis in de late jaren negentig met haar naweeën ter sprake. Tenslotte gaat de aandacht uit naar de economisch-theoretische grondslag van het gevoerde beleid. Waren succes en verhoogde kwetsbaarheid twee kanten van dezelfde medaille?

Snelle groei in historisch perspectief

Zuidoost-Azië heeft vanouds een bijzondere allure voor Nederlandse historici vanwege het VOC-verleden en de koloniale erfenis. Los daarvan biedt de regio een vertrekpunt voor een beter begrip van hedendaagse trends in de globale economie. Vier van de acht landen die in de vroege jaren negentig door de Wereldbank als HPAE (*High Performing Asian Economy*) aangeduid werden, lagen in Zuidoost-Azië. Dit laatste gold eveneens voor twee van de drie zwaarst getroffen landen tijdens de Aziëcrisis in 1997/98.¹ De regio als geheel behoort tot de zogenaamd opkomende landen in de wereldeconomie. Maar het pad dat sinds de Tweede Wereldoorlog afgelegd werd, was niet altijd even recht of gemakkelijk te bewandelen.

De tien lidstaten van de ASEAN (*Association of South East Asian Nations*) zijn nog lang niet zo ver als de EU ten aanzien van economische

integratie en de bereidheid om een deel van de soevereiniteit over economisch beleid aan een supranationaal orgaan over te dragen. Dat is niet verwonderlijk. Negen van de tien lidstaten – met Thailand als enige uitzondering – zijn voormalige koloniën en bestonden zeventig jaar geleden nog niet als natiestaten. Daar komt nog bij dat de oprichting van de ASEAN in 1967 rechtstreeks verband hield met de Koude Oorlog, in het bijzonder de Vietnamoorlog. Initiatieven tot economische integratie kwamen pas ruim een decennium later van de grond. De Zuidoost-Aziatische economieën zijn ook veel minder complementair dan de EU-lidstaten. Zo werd nog in 2005 slechts een vijfde van de handel binnen ASEAN bedreven met andere lidstaten, tegenover twee-derde in de EU op hetzelfde moment.² De ASEAN-lidstaten richten zich dus op de wereldmarkt, en niet op elkaar.

Uitvoer van onbewerkte grondstoffen lag aan de basis van de economische expansie in grote delen van Zuidoost-Azië gedurende de laat-koloniale periode, vooral de decennia tot aan de depressie van de jaren dertig. Schattingen door economisch historici laten zien dat het inkomen per hoofd van de bevolking – na correctie voor inflatie – tussen 1900 en 1930 verdrievoudigde in Brits Malaya (nu Maleisië en Singapore) en met meer dan 60 procent toenam in zowel Nederlands-Indië als op de Filipijnen, waar de Verenigde Staten de scepter zwaaiden. Wereldwijde depressie, Japanse bezetting en dekolonisatie betekenden een flinke stap terug in de economische ontwikkeling. Dit was met name het geval in Indonesië en voormalig Frans Indochina (Vietnam, Laos en Cambodja), maar nauwelijks in Malaya of de Filipijnen waar de dekolonisatie niet met geweld gepaard ging.³ In Indonesië trad een zeker herstel op in de jaren vijftig, maar daarna kwam de economie in een neerwaartse spiraal terecht die in 1965/66 in de diepe economische en politieke crisis uitmondde die de overgang van het bewind van Sukarno naar dat van Soeharto markeerde. Pas begin jaren zeventig was het inkomen per hoofd van bevolking in Indonesië terug op het niveau van dat op de vooravond van de Japanse bezetting in 1941.⁴

In de jaren zestig stonden Singapore en Maleisië, kortstondig in een federatie verenigd (1963-1965), er economisch het best voor in de regio, met de kanttekening dat het inkomen per hoofd in Singapore het dubbele was van dat van Maleisië. Op het niveau daaronder, de helft van Maleisië, treffen we Thailand en de Filipijnen aan. Indonesië holde intussen achteruit terwijl Vietnam, Laos en Cambodja zwaar getroffen werden door de langdurige oorlogvoering.⁵ Op dat moment stond Zuidoost-Azië nog aan de vooravond van een spectaculaire economische ontwikkeling waar

tijdgenoten zich over zouden verwonderen.

Tussen 1970 en 1995 vertienvoudigde het inkomen per hoofd van de bevolking in Zuidoost-Azië (zonder correctie voor inflatie). De snelste groei vond plaats in Singapore (gemiddeld tegen de 14 procent per jaar), Thailand en Indonesië (11 procent) en Maleisië (10 procent) terwijl in de Filipijnen met name in de jaren tachtig een aanmerkelijk lagere groeivoet genoteerd werd (minder dan 3 procent).⁶ Het was op grond van deze cijfers dat de vier snelst groeiende Zuidoost-Aziatische landen door de Wereldbank de label HPAE toegekend kregen, net als Japan, Zuid-Korea, Taiwan en Hong Kong. De snelle groei in de HPAEs was des te opmerkelijker omdat ze vergezeld ging met een gelijkblijvende of zelfs dalende inkomensongelijkheid.⁷ In Indonesië nam het deel van de bevolking onder de officiële armoedegrens af van 50 procent in het midden van de jaren zestig tot 10 procent in de jaren negentig, een unieke prestatie.⁸

Wat was de sleutel tot het economisch succes van het grootste deel van Zuidoost-Azië? De meest voor de hand liggende verklaring is de ingrijpende herstructurering van het economisch leven en de verschuiving van landbouw naar industrie; dus naar een sector van de economie met een veel hogere toegevoegde waarde per arbeider. Tussen 1970 en 1995 nam het aandeel van de landbouw in het nationaal inkomen af van 47 naar 17 procent in Indonesië, van 33 naar 13 procent in Maleisië en van 30 naar 10 procent in Thailand.⁹ Het aandeel van de industriële sector nam navenant toe. Het aantal arbeiders in de landbouw nam af, maar de productie bleef op peil of nam zelfs toe, dankzij de productiviteitsverhoging die bekend staat als de 'Groene Revolutie'. Anders dan het ouderwetse, stereotype beeld suggereert, zijn de toonaangevende landen van Zuidoost-Azië sinds de jaren tachtig geen overwegend agrarische economieën meer. Ze zijn industrielanden geworden.

De versnelde industrialisatie was mogelijk dankzij een combinatie van factoren. Er werd veel geïnvesteerd in fabrieken en machines, toegang tot moderne technologie werd voor een deel verkregen door de activiteiten ter plaatse van buitenlandse bedrijven; lage lonen zorgden voor een sterke concurrentiepositie op de wereldmarkt. De industriële productie evolueerde van importsubstitutie en zogenaamd 'gemakkelijke' consumptiegoederen (textiel, schoenen, enzovoort) naar productie voor de wereldmarkt en technologisch hoogwaardige producten zoals elektronica.¹⁰ Over het flankerende beleid komen we nog te spreken.

Onder de toonaangevende lidstaten van de ASEAN tekende zich tussen de jaren zeventig en de jaren negentig een rangorde af. Singapore liep voor op Maleisië, Maleisië op Thailand en Thailand op Indonesië. Indonesië was in dit opzicht een laatkomer. Ironisch genoeg werd in Indonesië de ware industriële doorbraak vertraagd vanwege de voor de Indonesische economie zo voorspoedige *olieboom* in de jaren zeventig (voor ons oliecrisis). Thailand liep ongeveer tien jaar voor op Indonesië.¹¹

Na jaren van voorspoed kwam toen de Aziëcrisis.

De industrialisatie in sommige landen van Zuidoost-Azië heeft het stadium bereikt van een grootschalige, sterk geautomatiseerde productie van auto's. Hier de lopende band van een Toyotafabriek in Thailand.

Donderslag bij heldere hemel

De Aziëcrisis begon in Bangkok op 2 juli 1997, toen de regering van Thailand besloot de Thaise baht los te koppelen van de dollar om niet meer deviezen te hoeven besteden aan verdediging van de wisselkoers van de baht. Het onmiddellijke gevolg was dat de wisselkoers van de baht kelderde van 25 naar 50 baht per dollar. Op 14 augustus 1997 gebeurde hetzelfde met de Indonesische rupiah, die in een vrije val terecht kwam en zich uiteindelijk stabiliseerde op Rp. 10.000 per dollar ten opzichte van Rp. 3.000 vóór de crisis. Ook in en Singapore kwam de plaatselijke valuta onder zware druk te staan. Het derde zwaar getroffen land tijdens de Aziëcrisis, Zuid-Korea, was in november 1997 aan de beurt, terwijl Maleisië en Singapore grotendeels de dans ontsprongen. De drie zwaarst getroffen landen – Thailand, Indonesië en Zuid-Korea – kregen acute problemen met het voldoen aan hun verplichtingen aan crediteuren in het buitenland en moesten voor steun

bij het IMF aankloppen. Grootschalige leningen werden verstrekt door het IMF, bijgestaan door de ADB (*Asian Development Bank*) in Manila: 17 miljard dollar voor Thailand, 38 miljard voor Indonesië en 57 miljard voor Zuid-Korea.¹² De term 'Aziëcrisis' is overigens enigszins misleidend aangezien vele landen, in Zuidoost-Azië bijvoorbeeld de Filipijnen en Vietnam, nauwelijks door de crisis geraakt werden.

Het hoofd van het IMF, Michel Camdessus, kijkt toe terwijl de Indonesische president Soeharto op 15 januari 1998 ten tweede maal de overeenkomst om een hulppakket van het IMF ondertekent. De houding van Camdessus viel niet goed.

De crisis op de valutamarkt sloeg over naar de financiële sector vanwege de schulden die in buitenlandse valuta op korte termijn afgelost moesten worden. Dankzij de hulp van het IMF konden schuldeisers in New York, Londen en Tokio tevreden worden gesteld. De overheid in Thailand en Indonesië nam het bezit van de betrokken banken en bedrijven over en beloofde het geld aan het IMF terug te betalen (wat intussen gebeurd is). De regeringen van beide landen moesten zich tevens verplichten een economisch beleid naar de smaak van het IMF te voeren. Dit riep met name in Indonesië weerstand op. Het IMF had weinig vertrouwen in de bereidheid van de zittende regering van Soeharto om zich aan de voorwaarden te houden. Tot vier keer toe – in oktober 1997 en in januari, april en juni 1998 – werd tussen het IMF en de Indonesische regering onderhandeld over de hulp en de daarbij behorende voorwaarden.¹³

De crisis sloeg over van de financiële sector naar de reële economie. Het geld voor investeringen droogde op, bedrijven gingen failliet en de werkloosheid nam schrikbarend toe. In 1998 daalde het nationaal inkomen in Thailand met ruim 10 procent, in Indonesië met maar liefst 13 procent. In Indonesië liepen de schattingen van het aantal mensen dat onder de armoedegrens leefde, op tot 40 procent van de bevolking (80 miljoen mensen) – al werden deze schattingen later op de helft daarvan bijgesteld.¹⁴ In Indonesië liep de economische crisis uit op een sociale en politieke crisis, die met de val van Soeharto en zijn regime op 21 mei 1998 haar ontknoping bereikte. Dergelijke sociale en politieke consequenties deden zich in Thailand niet voor.

Waarom heeft niemand de crisis zien aankomen? Dit kwam doordat het een nieuwe type crisis was, waarbij niet zoals voorheen een verkwistende overheid als boosdoener kon worden aangewezen. De zogenaamde *macroeconomic fundamentals* in Zuidoost- en Oost-Azië zagen er tot op de vooravond van de crisis goed uit: hoge groeicijfers, lage inflatie, weinig of geen begrotingstekort, stabiele wisselkoersen en een beheersbare schuldenlast. De euforie over de indrukwekkende economische prestaties in de voorgaande decennia heeft waarnemers ook blind gemaakt voor mogelijke zwakheden in het bestel. Achteraf blijkt dat er wel degelijk tekenen aan de wand waren. In Thailand bleek de oververhitting van de economie uit extreme prijsstijgingen op de onroerend goed- en aandelenmarkten. In een weinig opgemerkt opiniestuk in *the Economist* werd al in augustus 1996 een parallel getrokken tussen Zuidoost-Azië en Latijns-Amerika aan de vooravond van de schulden crisis op dat continent in de jaren tachtig.¹⁵

In de literatuur zijn talrijke verklaringen voor de Aziëcrisis geponoerd. De overheid deed te veel door interventies die het marktmechanisme verstoorden of de overheid deed te weinig door geen toezicht op de liberalisering van de financiële sector te houden. De valutahandelaren vertoonden kuddedrag en raakten in paniek bij de verwachting dat koersen zouden gaan dalen. De meest provocerende verdachtmaking werd uitgesproken door de toenmalige premier van Maleisië, Mahathir Mohamad, die meende dat de Aziëcrisis een Joods-Westers complot was onder aanvoering van de miljardair George Soros. Opgemerkt moet worden dat Maleisië voldoende deviezenreserves had om zich zonder bij het IMF aan te kloppen uit de crisis te redden.¹⁶

De aantijging van kuddedrag en een volstrekt gebrek aan zelfstandig denken bij de actoren op de valutamarkt snijdt zeker hout, maar raakt

alleen de oppervlakte van de crisis; er is een dieper liggende oorzaak nodig om dergelijk gedrag uit te lokken. Aan de wortel van de problematiek lag een tweetal onevenwichtigheden in de grootschalige financiering van binnenlandse investeringen door middel van leningen uit het buitenland. Ten eerste werden kortlopende leningen aangewend om investeringen te financieren die pas op lange termijn baten zouden opleveren, bijvoorbeeld vijfsterrenhotels, appartementcomplexen en warenhuizen. Ten tweede moesten de schulden in buitenlandse valuta worden afgelost terwijl de opbrengsten in lokale valuta's geïnd werden.¹⁷ Het eerste punt was geen probleem zolang de banken in het buitenland vertrouwen hadden in het economisch succes in Azië, het tweede punt speelde alleen als de wisselkoers op het oude niveau niet gehandhaafd kon worden. Dit brengt ons op het in de literatuur vaak gebezigde begrip van *moral hazard* ofwel roekeloos gedrag waarvan men gelooft niet voor de consequenties op te hoeven draaien. De debiteuren in Zuidoost-Azië vertrouwden erop dat de regeringen hen niet zouden laten vallen door aan de wisselkoers te komen.¹⁸ Ze hadden zich kunnen verzekeren tegen veranderingen in de wisselkoers, zogenaamde hedging, maar daardoor zou het voordeel van lenen op de internationale kapitaalmarkt teniet worden gedaan.¹⁹

Aanvankelijk was de financiële sector in zowel de voormalige koloniën als in Thailand onderworpen aan een strikte regulering door de overheid. Aangemoedigd door het IMF en de Wereldbank vond in de jaren tachtig en de vroege jaren negentig een verregaande liberalisering plaats van de financiële sector. Dit leidde tot een wildgroei aan banken en een sterke toename van het beroep op de internationale kapitaalmarkt waar veel lagere rentetarieven gehanteerd werden dan in eigen land. Op de vooravond van de crisis telde Indonesië 237 banken, nog meer dan Japan.²⁰ Hoewel de financiële sector als zodanig in alle Zuidoost-Aziatische landen, behalve Singapore, een bescheiden aandeel in het nationaal inkomen had, droeg ze in belangrijke mate bij aan een verhoogde kwetsbaarheid van de economie als geheel.²¹ De overheid droeg, althans indirect, een deel van de verantwoordelijkheid voor deze stand van zaken. Het was de combinatie van een ongebreidelde liberalisering van het kapitaalverkeer en het gebrek aan toezicht van overheidswege dat het pad baande naar de crisis in Azië in 1997/98.

De Washington Consensus

De verwondering in de jaren negentig over de economische prestaties van een aantal landen in Zuidoost-Azië was wijdverbreid en in het publieke debat weerklonk slechts een enkel relativerend geluid. Zo bestreed de Amerikaanse econoom en latere Nobelprijswinnaar Paul Krugman het idee van een *East Asian miracle*. De forse toename van het nationaal inkomen schreef hij toe aan een grotere inzet van de productiefactoren, met name arbeid (meer uren maken zonder toename van de productiviteit).²² Voor het overige spitste de discussie over het Aziatische model zich toe op de rol van de overheid. Volgens de officiële visie van de Wereldbank trad de overheid slechts faciliterend op en liet ze zoveel mogelijk over aan de krachten op de vrije markt. Dit model werkte in Azië en moest ook door ontwikkelingslanden elders in de wereld worden toegepast.²³ Volgens critici liet de Wereldbank echter zien dat de overheid in verschillende Aziatische landen een zeer actieve rol gespeeld had bij het bevorderen van de snelle groei. De Wereldbank trok niet de logische conclusies uit haar eigen onderzoek, maar liet zich door vooropgezette veronderstellingen leiden.²⁴

Het idee van een overheid die in nauwe samenwerking met het particuliere bedrijfsleven het pad van economische groei uitzet, is gemunt naar aanleiding van het naoorlogse economisch succes van Japan. De *developmental state* werd gezien als een actieve overheid die geheel binnen de kaders van het kapitalistische systeem interveniërend en regulerend optreedt om economische groei te bewerkstelligen.²⁵ Het belangrijkste voorbeeld hiervan in Zuidoost-Azië is Singapore, maar ook in Maleisië, Thailand en Indonesië heeft de overheid vaak een meer dan puur faciliterende rol gespeeld bij het aansturen van investeringen ten behoeve van de economische ontwikkeling.²⁶ Ook al reikt de invloed van de overheid in het economisch leven in de drie laatst genoemde Zuidoost-Aziatische landen niet zo ver als in Japan of Singapore, goede voorbeelden van het *laissez faire*-model zoals gepropageerd door de Wereldbank zijn ze evenmin.

In de jaren tachtig vond een omslag plaats in de grondslagen van het economisch beleid in de vijf toonaangevende landen van Zuidoost-Azië – Indonesië, Maleisië, Thailand, Singapore en de Filipijnen. Het credo werd om de eerder genoemde *macroeconomic fundamentals* gezond te krijgen en te houden. De prioriteiten van economisch beleid werden uitgedragen door drie nauw verwante instellingen: het IMF, de Wereldbank en het Ministerie van Financiën van de Verenigde Staten, die zich toevallig op loopafstand van elkaar in het centrum van Washington bevinden. Hun gemeenschappelijke

visie staat sinds de jaren negentig bekend als de Washington Consensus. Er zijn tien beginselen van beleid, schertsend 'de tien geboden' genoemd, te weten: (1) strikte begrotingsdiscipline, (2) geen subsidies behalve voor onderwijs en infrastructuur, (3) ondernemersvriendelijke belastingen, (4) lage rentevoeten, (5) marktconforme wisselkoersen, (6) liberalisering van de internationale handel, (7) liberalisering van internationale kapitaalstromen, (8) privatisering, (9) deregulering van financiële instellingen en (10) juridische bescherming van private eigendomsrechten.²⁷ Deze richtlijnen voor economisch beleid werden met klem aanbevolen aan de regeringen in Zuidoost-Azië. Met name de liberalisering van het kapitaalverkeer zonder flankerende maatregelen leidde linea recta tot de Aziëcrisis.

Ook bij de bestrijding van de crisis speelde het Washington Consensus een belangrijke rol. Tot de voorwaarden om steun te krijgen behoorde gehoorzaamheid aan de principes van de Washington Consensus. Zo mocht er in Indonesië geen tekort zijn op de overheidsbegroting op het moment dat de belastingopbrengsten dramatisch daalden en de uitgaven stegen voor de zorg van de sterk toegenomen armoede onder de bevolking.²⁸ Het IMF kreeg het verwijt de crisis te hebben verergerd door zo stringent vast te houden aan de beleidsprincipes van het Washington Consensus.²⁹ Dit verwijt was tot op zekere hoogte terecht. Naar mijn mening was het verstandiger geweest om

De economische vooruitgang van Maleisië kreeg symbolische gestalte in de dubbele torens van de oliemaatschappij Petronas in het centrum van Kuala Lumpur.

naar goed Keynesiaans recept de malaise in Indonesië en Thailand in 1997 en 1998 te bestrijden door vergrote inspanningen van overheidswege, ook al hadden deze geresulteerd in een begrotingstekort.

De nasleep van de Aziëcrisis zag er in elk getroffen land in Zuidoost-Azië anders uit. In Maleisië, dat zoals gezegd het IMF niet nodig had, werd de grip van de overheid op de economie verstevigd door de invoering van stringente restricties op internationaal kapitaalverkeer, een controversiële maatregel die rechtstreeks tegen de Washington Consensus ingaat. Maar het werkte: buitenlandse investeerders meden Maleisië niet langer en herstel ging relatief voorspoedig. In Thailand voltrok het herstel zich snel

tijdens het omstreden, populistische regime van Thaksin (2001-2006).³⁰ Indonesië bleef enige jaren worstelen met de aanpassing aan een radicaal nieuwe politieke situatie, die alleen complexer werd door het toenemend regionaal separatisme. Pas vanaf 2005, tijdens de eerste ambtstermijn van President Susilo Bambang Yudhoyono, werden jaarlijkse groeicijfers van 5 procent en hoger bereikt. Over de jaren 2007/11 bedroeg de toename van het nationaal inkomen, na correctie voor inflatie, gemiddeld 5,9 procent.³¹ Het tijdperk van Soeharto met extreem snelle groei keerde niet terug, maar de schade vanwege de crisis werd ruimschoots ingehaald.

Conclusie

Dit summiere overzicht van de recente economische geschiedenis van de toonaangevende landen in Zuidoost-Azië – Indonesië, Maleisië, Thailand, Singapore en de Filippijnen – heeft laten zien hoe een historisch perspectief licht werpt op de veelzijdige ontwikkelingspaden binnen deze regio. De spectaculaire naoorlogse economische groei in Maleisië en Singapore bouwde voort op een voorsprong uit de koloniale tijd, terwijl Thailand het relatief beter en de Filippijnen het relatief slechter deden dan voorheen en Indonesië een flinke achterstand moest inhalen. In alle gevallen veranderde de economische structuur in zeer korte tijd ten faveure van de industriële productie, in Singapore zelfs nog een stap verder naar de postindustriële samenleving.

Tevens toont deze bijdrage aan dat zowel de economische vooruitgang als de plotselinge crisis in de late jaren negentig in verband kunnen worden gebracht met de grondslagen van het gevoerde economisch beleid. De overheid bood haar steun aan het particuliere bedrijfsleven bij het aanjagen van snelle groei, maar liet na veiligheidsmechanismen in te bouwen tegen de gevolgen van een al te ver doorgeslagen liberalisering van het kapitaalverkeer. De crisis van 1997/98 verraste waarnemers ter plaatse evenzeer als waarnemers in het buitenland en werd naar alle waarschijnlijkheid nog verdiept door de afgedwongen gehoorzaamheid aan de beginselen van het Washington Consensus.

Toen de crisis van de late jaren negentig ongenadig en onevenredig toesloeg in Zuidoost-Azië kon gauw de indruk ontstaan dat alleen opkomende economieën op deze manier getroffen zouden worden omdat ze nog het institutionele raamwerk misten dat hen tegen risico's van het heersende neoliberale klimaat in de globale economie zouden

beschermen. Sinds 2008 weten we beter. De Aziëcrisis was een voorproefje van wat het Westen te wachten stond, ook al lag de kiem van de crisis niet op de valutamarkt maar in hypotheeken in de Verenigde Staten. De toonaangevende landen van Zuidoost-Azië zijn in grote lijnen blijven varen op de koers van het neoliberalisme. De voornaamste prioriteiten zijn nog altijd hoge groeicijfers, vermindering van armoede, ruimte voor investeringen door particuliere bedrijven, toename van de consumptie door de snel wassende middenklasse en, niet te vergeten, macro-economische discipline. Iets meer aandacht gaat echter uit naar toezicht op de financiële sector en er worden ruimere deviezenreserves aangehouden. De regeringen in Zuidoost-Azië zijn voorzichtiger geworden.

Notes

1. World Bank, *The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy* (New York: Oxford University Press, 1993), 1; Andrew Sheng, *From Asian to Global Financial Crisis. An Asian Regulator's View of Unfettered Finance in the 1990s and 2000s* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 42.
2. Bernadette Andreosso-O'Callaghan and Françoise Nicolas, "Are the Economies of ASEAN and the EU Complementary?," *ASEAN Economic Bulletin* 24 (2007): 205-224, i.h.b. 206.
3. Pierre van der Eng, "Assessing Economic Growth and Standards of Living in Asia, 1870-1990," in *The Evolving Structure of the East Asian Economic System since 1700: A Comparative Analysis*, ed. A.J.H. Latham and H. Kawakatsu (Milaan: Universita Bocconi, 1994), 95-108, i.h.b. 102.
4. J. Thomas Lindblad, "Economic Growth and Decolonisation in Indonesia," *Itinerario. International Journal on the History of European Expansion and Global Interaction* 34 (2010): 97-112, i.h.b. 98-99; Pierre van der Eng, "Indonesia's Growth Performance in the Twentieth Century," in *The Asian Economies in the Twentieth Century*, eds. Angus Maddison, D.S. Prasada Rao and William F. Shepherd (Cheltenham/Northampton, MA: Edward Elgar, 2002) 143-179, i.h.b. 172-173.
5. Gemiddeld jaarlijks inkomen per hoofd in 1970: Singapore \$ 950, Maleisië \$ 400, Filipijnen \$ 230, Thailand \$ 210, Indonesië \$ 80. Teofilo C. Daquila, *The Transformation of Southeast Asian Economies* (New York: Nova Science Publishers, 2007), 8.
6. Ook na correctie voor de inflatie blijft de gemiddelde groeivoet in de vier snel groeiende economieën indrukwekkend. Zelfs in de 'booming' jaren tachtig bedroeg de jaarlijkse inflatie slechts 2-4,5 procent in Singapore, Maleisië en Thailand en niet veel meer in Indonesië. Daquila, *The Transformation*, 8, 23.
7. World Bank, *The East Asian Miracle*, 4.
8. Hal Hill, *The Indonesian Economy since 1996. Southeast Asia's Emerging Giant* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 5.

9. Daquila, *The Transformation*, 48.
10. Hal Hill, *Indonesia's Industrial Transformation (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1997)*, 33.
11. Ewout Frankema en J. Thomas Lindblad, "Technological Development and Economic Growth in Indonesia and Thailand since 1960", *ASEAN Economic Bulletin* 23, (2006), 303-324.
12. Sheng, *From Asian to Global*, 414-420.
13. Hal Hill, *The Indonesian Economy in Crisis: Causes, Consequences and Lessons* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1999), 14-19.
14. Sheng, *From Asian to Global*, 128, 221; Hill, *The Indonesian Economy*, 41.
15. Sheng, *From Asian to Global*, 136-145; "Emerging Asia's sombre era", *The Economist*, 24 augustus 1996.
16. Sheng, *From Asian to Global*, 210. Over de crisis in vergelijking met de huidige economische crisis, zie verder: J. Thomas Lindblad, "De Aziëcrisis in historisch perspectief", *Leidschrift* 28 (2013) ter perse.
17. Sheng, *From Asian to Global*, 180-181.
18. Philippe F. Delhaise, *Asia in Crisis: The Implosion of the Banking and Finance Systems* (Singapore: John Wiley, 1998), 24-25; Hill, *The Indonesian Economy*, 67.
19. K.S. Jomo, "Introduction: Financial Governance, Liberalisation and Crises in East Asia," in *Tigers in Trouble. Financial Governance, Liberalisation and Crises in East Asia*, ed. K.S. Jomo (Londen: Zed Books, 1998), 1-32, i.h.b. 5-6.
20. J. Thomas Lindblad, "The Economy," in *Indonesia: A Country Study*, eds. William H. Frederick and Robert L. Worden (Washington, DC: Library of Congress, 2011), 163-223, aldaar 170.
21. Daquila, *The Transformation*, 86. In 1995 maakten financiële diensten bijna een kwart uit van het nationaal inkomen van Singapore. In de andere landen in Zuidoost-Azië lag dat aandeel onder de 10 procent.
22. Paul Krugman, "The Myth of Asia's Miracle," *Foreign Affairs* 73 (1994): 62-79.
23. World Bank, *The East Asian Miracle*, 79-102; John M. Page, "The East Asian Miracle: An Introduction," *World Development* 22 (1994): 615-625.
24. Alice H. Amsden, "Why Isn't the Whole World Experimenting with the East Asian Model," *World Development* 22 (1994): 627-633.
25. Chalmers Johnson, *MITI and the Japanese Miracle* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1982).
26. Zie verder: Lee Kuan Yew, *From Third World to First – The Singapore Story* (Singapore: Times Media, 2000); Edmund Terence Gomez and K.S. Jomo, *Malaysia's Political Economy. Politics, Patronage and Profits* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999); Pasuk Phongpaichit and Chris Baker, *Thailand's Boom and Bust* (Chiang Mai: Silkworm Books, 1998); Lindblad, "The Economy".
27. Sheng, *From Asian to Global*, 110.
28. J. Thomas Lindblad, "IMF: The Road from Rescue to Reform," in *The Asia-Europe Meeting: Contributing to a New Global Governance Architecture*, eds. Sebastian Bersick and Paul van der Velde (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011), 87-96, aldaar 90.

Zuidoost-Azië: Van groeispurt naar crisis en terug

29. Robert Wade, "The Asian Debt-and-development Crisis of 1997-? Causes and Consequences," *World Development* 26, no. 8 (1998): 1535-1553.
30. Prema-Chandra Athukorala, "The Malaysian Capital Controls: A Success Story," *Australian National University Workings Papers in Trade and Development* (Canberra, Juli 2007). Pasuk Phongpaichit and Chris Baker, *Thaksin* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2009).
31. *Statistik Indonesia/Statistical Yearbook 2012* (Jakarta: Badan Pusat Statistik, 2012), 648.